

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ В ЖІНОК PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE WOMEN'S VICTIM BEHAVIOR

Статтю присвячено дослідженню психологічних особливостей віктимної поведінки в жінок. Запропоновано розглядати віктимність жінок як потенційну (реалізовану в життєвій ситуації) підвищену здатність жінок стати жертвою злочинного посягання за визначених обставин. Виділено класифікації типів віктимної поведінки (особиста та рольова; позитивна, негативна або нейтральна). Представлено результати емпіричного дослідження особливостей віктимної поведінки в жінок, які показали, що більшість респонденток мають високу схильність до віктимної поведінки за різними шкалами. Найменші показники виявлено у схильності до гіперсоціальної віктимної поведінки та некритичної поведінки. Натомість найбільші значення знайшли прояв у схильності до агресивної, саморуйнівної, залежної та безпорадної поведінки. Доведено, що такі жінки часто потрапляють у небезпечні ситуації, провокують до себе насильство. Визначено, що дуже низький рівень психологічного благополуччя жінок, зумовлений браком позитивних відносин з оточенням, нездатністю до управління середовищем, низьким рівнем самосприйняття. Це відповідає оцінкам рівня самоставлення жінок, 55% яких отримало низький рівень самооцінки. Рольові патерни відносин таких жінок засвідчили наявність невротичних характеристик.

Запропоновано впровадження програми, яка спрямована на формування життєстійких переконань, підвищення усвідомленості життєвих призначень, віри в можливість реалізації своїх цілей і смислів. У процесі реалізації запропонованої програми буде використано методи когнітивно-поведінкової терапії, логотерапії, казкотерапії, психодрами, арттерапії. Така психотерапевтична робота має сприяти переходу жінки від позиції жертви до позиції відповідальності впродовж свого життя.

Ключові слова: віктимна поведінка, віктимність у жінок, фактори віктимності, діагностика, подолання.

The article is dedicated to the study of psychological features of victim behaviour in women. It is proposed to consider the victimisation of women as a potential (realised in a life situation) increased ability of women to become victims of criminal offences under certain circumstances. Classifications of the victim behavior types (personal and role-based; positive, negative or neutral) are highlighted. The article presents the results of an empirical study of the peculiarities of victim behaviour in women, which showed that the vast majority of respondents have a high tendency to victim behaviour on various scales. The lowest rates were found in the tendency to hypersocial victim behaviour and uncritical behaviour. Instead, the highest values were found in the tendency to aggressive, self-destructive, dependent and helpless behaviour).

It is proved that such women often get into dangerous situations and provoke violence against themselves. It is determined that the very low level of women's psychological well-being is due to the lack of positive relationships with others, the inability to manage the environment, and a low level of self-perception. This, in turn, corresponds to the assessments of women's self-attitude, 55% of whom received a low level of self-esteem. The role patterns of these women's relationships showed the presence of neurotic characteristics.

A programme is suggested for implementation, which is aimed at forming resilient beliefs, increasing awareness of life's purpose, belief in the possibility of realising one's goals and meanings. In the process of implementing the proposed programme, will be used the methods of cognitive behavioural therapy, logotherapy, fairy tale therapy, psychodrama, and art therapy. Such psychotherapeutic work should facilitate a woman's transition from the position of a victim to a position of responsibility throughout her life.

Key words: victim behaviour, victimisation of women, victimisation factors, diagnosis, overcoming.

УДК 159.972.3
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.57.40>

Раєвська Я.М.

д.психол.н., професор,
директор Навчально-наукового
інституту психології та соціальних наук,
завідувач кафедри психології
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія
управління персоналом»»

Туриніна О.Л.

к.психол.н.,
професор кафедри психології
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія
управління персоналом»»

Постановка проблеми. Нині поширена переконаність у наукових колах, що негативні явища виникають в тій кількості та тих видів, скільки їх породжує конкретне соціальне середовище.

Одним із таких явищ є віктимна поведінка особистості. Здебільшого саме вона зумовлює явище ґендерного домашнього насилля, зростання кількості зґвалтувань та інших злочинів, настання нещасних випадків чи травматизації. Причому натепер, незважаючи на численні дослідження віктимності, не існує загальної картини, що пов'язує генезис, структуру, механізм утворення та наслідки появи віктимної поведінки, яка призводить жінок до ролі жертви. Отже, немає однозначного уявлення про стратегії психологічної допомоги таким підопічним і динаміку розвитку їхньої особистості, перебігу психологічного супро-

воду. Особливо це стосується жінок, які в більшості своєю віктимною поведінкою провокують конфліктну ситуацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Специфіку поведінки жінок у вітчизняній психології вивчали О.М. Мусаелян, В.О. Туляков, В.О. Філімонов, В.Є. Христенко, Н.М. Черемшинська, Л.М. Чеханюк та інші, у зарубіжній – Д. Рігс, Д. Кілпатрік, Н. Мак-Вільямс та інші. Дослідження психологічних особливостей віктимної поведінки представлені у працях О.О. Бантишевої, А.Є. Бистрова, С.О. Гарькавця, Л.А. Коваленко, Т.Л. Левицької, Н.Ю. Волянчук, Г.В. Ложкіна, В.В. Папуші, О.С. Свірської, Я.В. Чеплак та інших.

У психологічній науці віктимну поведінку розглядають у вузькому та широкому аспектах. Як зазначає О.О. Бантишева, вузький аспект передбачає розгляд такої поведінки як

конкретних дій особистості в їх сукупності, які в конкретній ситуації призводять до набуття людиною статусу жертви [1]. Широкий аспект (Н.Ю. Волянчук, Г.В. Ложкін, В.В. Папуша [2]) передбачає розгляд віктимної поведінки як складної системи взаємодії між потенційною жертвою та її оточенням, унаслідок чого людина стає жертвою за визначених умов. Це означає, що жертвою людина може стати внаслідок віктимізації як процесу набуття індивідуумом якості віктимності та сукупності зовнішніх чинників. Віктимна поведінка, за визначенням С.О. Гарькавця, може бути особистою та рольовою; позитивною, негативною чи нейтральною [3].

Особливою проблемою нині став гендерний аспект віктимності – серед потенційних жертв найбільше виділяють жінок [6; 9]. О.Б. Бовть зазначає, що віктимність жінок характеризується як потенційна (реалізована в життєвій ситуації) підвищена здатність жінок стати жертвою злочинного посягання за визначених обставин [4]. Зумовлена вона, на думку В.О. Філімонова, не тільки статевими особливостями, а й комплексом інших соціально-психологічних чи фізичних якостей особистості, особливостей поведінки та впливу зовнішніх чинників [5].

Дослідження детермінант віктимної поведінки жінок реалізується з урахуванням різних підходів у психології, зокрема символдрами [6]. Ученими виокремлюється також гештальт-підхід, за яким підвищена віктимність жінок розглядається, на думку Г.Б. Гандзілевської, як порушення здатності розуміння цілісної структури навколишнього світу. Найчастіше це проявляється як наслідок пережитих у дитинстві подій (агресії, формування страху, відхилень), які впливають на формування світогляду жінки та призводять до віктимної поведінки [7].

Останніми роками все більше уваги науковців прикуто не до необхідності ліквідації наслідків ситуації, у якій жінка стала жертвою, а до ліквідації передумов і чинників формування віктимної поведінки як такої. Важливу роль у цьому відіграє психотерапія [5; 6; 9]. Під психотера-

пією віктимної поведінки жінок В.Є. Христенко пропонує розуміти систему планомірних впливів системою засобів на психіку особистості з метою виходу за межі патерну «клієнт – жертва» [8]. Підґрунтям такої психотерапії нині є значна кількість підходів, серед яких важливе місце належить гештальт-терапії, що націлена на відновлення творчого пристосування як процесу постійного співвіднесення потреб і можливостей контакту жінки із зовнішнім середовищем із метою ліквідації сформованого патерну на віктимну поведінку.

Метою статті є визначення психологічних особливостей віктимної поведінки в жінок.

Виклад основного матеріалу. Проведений аналіз різних теоретико-експериментальних досліджень особливостей віктимної поведінки та схильності до неї дозволив провести власне емпіричне дослідження, у якому взяли участь 100 жінок віком від 19 до 51 років (більшість жінок віком 26–35 років – 40%); переважно вищої (35%) чи середньої освіти (30%), які мали в більшості часткову зайнятість (40%). Проведений аналіз вибірки засвідчив, що основним джерелом доходів жінок є ситуативні доходи та заробітна плата. 60% жінок перебувають в офіційному чи цивільному шлюбі; 15% жінок розлучені, а 40% є вдовами. Третина жінок періодично вживають наркотичні речовини, а 40% часто алкогольні напої.

У результаті емпіричного вивчення отримано результати дослідження схильності до віктимної поведінки (див. табл. 1).

Шкала реалізованої віктимності демонструє вже сформовану схильність до віктимної поведінки, яка знаходить відображення в реальності та проявляється у великій кількості небезпечних ситуацій, які провокує щодо себе жінка. Виходячи з даних табл. 1, сформовану схильність до віктимної поведінки демонструють 65% опитаних жінок. Такі жінки часто потрапляють у критичні ситуації. Головною причиною цього варто вважати внутрішню схильність жінки до агресивних і необдуманих дій спонтанного характеру.

Лише у 5% опитаних жінок уже встиг виробитися захисний спосіб поведінки, який доз-

Таблиця 1

Результати дослідження особливостей схильності до віктимної поведінки жінок

№	Назва шкали	Показники, %		
		нижче норми	норма	вище норми
1.	Реалізована віктимність	5	30	65
2.	Схильність до агресивної віктимної поведінки	10	20	70
3.	Схильність до саморуїнливої поведінки	20	20	60
4.	Схильність до гіперсоціальної віктимної поведінки	20	30	50
5.	Схильність до залежної та безпорадної поведінки	30	20	50
6.	Схильність до некритичної поведінки	20	25	55

воляє деякою мірою уникати небезпечних ситуацій. Водночас запобігання та протидії насильству засвідчує наявність внутрішньої готовності до віктимного способу поведінки, хоча вони прагнуть уникати ситуації конфлікту. Досить високим є відсоток жінок, у яких реалізована віктимність виражена в межах норми (30%).

Шкала схильності до агресивної віктимної поведінки відображає схильність індивіда потрапляти в неприємні та небезпечні для здоров'я та навіть життя ситуації внаслідок прояву ним агресії на адресу оточення, що є провокацією їхньої агресивної поведінки стосовно себе. Дані табл. 1 засвідчують, що 70% опитаних жінок потрапляють у небезпечні для себе ситуації через власну агресію, яка проявляється або провокуючої поведінкою у вигляді спричинення образи, знущання чи наклепу, або ж у вигляді прямого нападу. Такі жінки мають загальну антигромадську спрямованість особистості, вони часто схильні до порушення соціальних норм і етичних цінностей. Спалахи агресії в таких жінок досить часто виникають під впливом власної нетерплячості та запальності.

Водночас у 30% опитаних респондентів за цією шкалою спостерігається показник норми (20%) та нижче норми (10%). У такому разі жінки можуть бути схарактеризовані високою образливістю, низькою мотивацією досягнення, рівнем спонтанності. Але водночас у них підвищений рівень самоконтролю, вони намагаються дотримуватися норм, інтересів і цілей.

Шкала схильності до самоушкоджувальної та саморуйнівної віктимної поведінки виявляє схильність індивіда провокувати ситуацію жертвності своїм проханням чи зверненням до іншого чи готовність здійснювати ризиковані, необдумані дії, небезпечні для здоров'я чи життя. У нашому випадку 60% опитаних жінок мають показник за цією шкалою вище норми. Тобто ці жінки або ж провокують інших до спричинення шкоди або ж сприяють завданню шкоди собі ж. Їхні дії часто необдумані, небезпечні як для себе, так і для оточення, ризиковані. Зазвичай вони не усвідомлюють наслідків

спонтанності своїх дій, не надають їм значення або ж сподіваються, що все буде добре. Водночас у 20% опитаних жінок цей показник входить до норми, а у 20% – нижче норми. Такі жінки активно турбуються про власну безпеку, прагнуть до захисту себе від неприємностей, що приводить до пасивності – дуже часто такі жінки потрапляють у ситуацію, коли вони нічого не роблять саме для того, щоб не помилитися. У них зазвичай спостерігаються недовірливість і підвищена тривожність.

Шкала схильності до гіперсоціальної віктимної поведінки. 50% опитаних жінок мають високі показники за даною шкалою, що свідчить про жертвність їхньої поведінки. Це схвалюється суспільством і є соціально бажаним. Тобто це поведінка, яка орієнтована на вирішення благих завдань для суспільства, пов'язана із принесенням жінки себе в жертву заради найвищих ідеалів. Для такої жінки здається неприпустимим ухилення від будь-якої конфліктної ситуації, яку б небезпеку для неї вона не таїла. Наслідки такої сміливості та принциповості можуть виявитися небезпечними для жінки, проте це не усвідомлюється нею. Виявляючи нетерпимість до поведінки, така жінка порушує громадський порядок, ставити себе під удар, демонструє віктимність.

Шкала схильності до залежної та безпорадної віктимної поведінки віктимності передбачає неможливість опору зовнішньому тиску, небажання виявляти самостійність, залежність від отримання допомоги від інших, конформність, навіюваність, безпорадність, поступливість, що зумовлює підлегле становище індивіда, не дозволяє жінці вирішувати свої завдання. Дані опитування свідчать, що таких жінок 50%. Ще у 50% жінок показники за цією шкалою відповідають нормі або нижче норми.

Шкала схильності до некритичної віктимної поведінки. 55% жінок демонструють необачність, невміння передбачати негативні наслідки ситуацій, некритичність, легковажність, нерозбірливість. Здійснюючи необачні вчинки, вони не помічають небезпеки та потрапляють у такі життєві ситуації, які завдають їм шкоди. Такі жінки мають занижену самооцінку. Водночас 20% опитаних жінок показали себе

Таблиця 2

Результати дослідження особливостей психологічного благополуччя жінок (за методикою К. Ріффа)

Шкали психологічного благополуччя	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Позитивні відносини з оточенням	75	15	10
Автономія	50	20	30
Управління середовищем	70	25	5
Особистісне зростання	50	30	20
Цілі в житті	55	25	20
Самосприйняття	75	15	10

схильними до незалежності, відособленості. Вони авторитарні та конфліктні, мають підвищений рівень скептицизму.

Діагностика за опитувальником шкали психологічного благополуччя К. Ріффа дозволила визначити рівень психологічного благополуччя серед жінок, які брали участь у дослідженні.

Результати дослідження, представлені в табл. 2, засвідчують, що максимальна частка відповідей низького рівня притаманна шкалам «Позитивні відносини з оточенням», «Управління середовищем», «Самосприйняття». Це говорить про те, що жінки, які отримали такі показники, нездатні самостійно справлятися з повсякденними проблемами; у них яскраво проявляється відчуття неможливості поліпшити своє життя, вони безсилі в управлінні навколишнім світом; виявлено високу незадоволеність собою, розчарування як у минулому, так і в нинішньому; неприйняття себе та підвищену стурбованість власними рисами особистості; у таких жінок дуже обмежена кількість довірчих відносин з оточенням: їм складно бути відкритими, виявляти теплоту та піклуватися про інших; у міжособистісних взаєминах зазвичай вони ізольовані та фрустровані; не бажають іти на компроміси для підтримки важливих зв'язків з оточенням.

Водночас і за іншими шкалами більшість жінок (50% і вище) показали низький рівень. Так, низькі показники за шкалою «Особистісне зростання» свідчать про переживання жінками особової стагнації, наявність нудьги та незацікавленості в житті, нездатності освоювати нові навички. Низькі показники за шкалою «Автономія» свідчать про залежність цих жінок від думок і оцінки оточення; в ухваленні важливих рішень такі жінки покладаються на думку інших; вони піддаються спробам суспільства змусити думати та діяти визначеним чином. Низькі показники за шкалою «Цілі в житті» свідчать про те, що такі жінки позбавлені сенсу в житті; мають мало цілей або намірів; у них відсутнє почуття спрямованості, вони не знаходять мети у своєму минулому житті; не мають перспектив чи переконань, що визначають сенс життя.

Наступним етапом дослідження стало діагностування жінок за «Тестом-опитувальником самоствавлення» (В. Століна, С. Пантелеєва). За допомогою шкали «S» було вимірено інтегральне почуття «за» чи «проти» особистого «Я» досліджуваних жінок. У підсумку 70% досліджуваних набрали низькі бали за даною шкалою. Це означає, що більшість жінок не характеризується наявністю любові до самої себе, а вважає себе антиподом людських симпатій.

У результаті підрахунків даних за шкалами самовпевненості, ставлення інших, самоприйняття, самокерівництва, самозви-

нування, самоінтересу та саморозуміння визначено рівень самоствавлення жінок (рис. 1).

Визначено, що самоприйняття варто вважати головною причиною внутрішньоособистісних конфліктів жінок, які призводять до підвищення ризику віктимної поведінки, адже якщо жінка нездатна прийняти себе такою, якою вона є, її життя буде сфокусоване не тільки на постійному виправленні своїх недоліків, а й на активному пошуку нових, постійній зацикленості на негативних рисах своєї особистості. Самозвиначення є наслідком неприйняття жінкою самої себе. У таких жінок воно будується на надмірно критичному ставленні до себе, нездатності пробачити власні помилки, що ускладнює перебіг конфліктів із собою та призводить до реалізації віктимної поведінки як способу наказати себе. Гіперболізує критичність у ставленні до жінки і самоінтерес. Адекватний самоінтерес має виражатись у пошуку сфер реалізації власного потенціалу, розвитку здібностей, спрямування на досягнення балансу та гармонії між внутрішнім і зовнішнім світами особистості. Натомість в опитаних жінок спостерігається протилежна ситуація.

Отримані результати піддано аналізу за допомогою математично-статистичні процедури із застосуванням розподілу Стюдента (t-критерій), що призначений для перевірки середнього значення вимірюваного ряду змінних у вибірці досліджуваних із заданими значеннями, який розраховувався за допомогою програми «SPSS 17.0» Microsoft Windows.

Значущість відмінностей за t-критерієм відображено в таблиці так:

- відмінності на рівні $p < 0,05$ – «0,05»;
- «0,01» – відмінності на рівні $p < 0,01$;
- відмінності на рівні $p < 0,001$ – «0,001»;
- статистично достовірні відмінності не знайдені або знайдені на рівні статистичних тенденцій «-» (табл. 3).

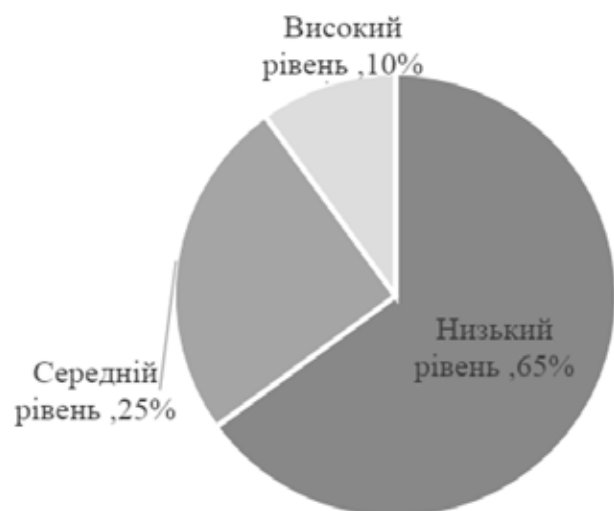

Рис. 1. Оцінка рівня самоствавлення жінок

Таблиця 3

Аналіз показників психологічного благополуччя жінок

N = 100	Жінки, що працюють із психологом	Значущість відмінностей (t-критерій)
Позитивні відносини	17,28	0,01
Автономія	12,93	0,01
Цілі в житті	17,17	0,01
Управління середовищем	12,27	0,001
Особистісне зростання	11,45	0,05
Самоприйняття	10,23	0,05

Як можна побачити з табл. 3, виявлені значущі відмінності в показниках усіх шести шкал психологічного благополуччя в жінок. Так, є значущі відмінності (на рівні $p < 0,01$) у показниках позитивних відносин, що відображають кількість довірливих відносин у житті жінки, здатність співпереживати, піклуватися про інших, уміння строїти взаємоприємні стосунки з оточенням. Також є значущі відмінності за шкалою автономії ($p < 0,01$), що відображає самостійність, незалежність, асертивність жінки. У даних двох групах респондентів також виявлені значущі відмінності за шкалою цілей у житті ($p < 0,01$), що виявляє наявність спрямованості особистості на досягнення цілей і вирішення завдань, наявність сенсу та цілей діяльності та життя.

Виявлені відмінності в показниках за шкалами управління середовищем ($p < 0,001$) і особистісне зростання ($p < 0,05$). Перша шкала відображає здібність жінки контролювати середовище для досягнення власних цілей і задоволення власних потреб. Друга – відображає схильність реалізовувати свій потенціал, відкритість новому досвіду, пізнавати та досягати. Шкала самоприйняття розкриває позитивне ставлення жінки до себе та свого досвіду і, як можна побачити з табл. 2.6, у показниках даної шкали також виявлені значущі відмінності ($p < 0,05$).

Висновки із проведеного дослідження. Узагальнюючи результати дослідження, варто відзначити, що в більшості жінок, яким властива схильність до віктимної поведінки, спостерігаються низький рівень психологічного благополуччя, низький рівень самооцінки, наявність невротичних патернів подружнього ставлення.

З огляду на результати проведеного дослідження, для ефективного надання психологічної допомоги жінкам, схильним до віктимної поведінки, можна використовувати програму психотерапії, спрямовану на формування високого рівня життєстійких настанов, зниження рівня віктимності, на системну організацію симптомокомплексу інтегративних особистісних якостей (життєстійкості, сенсожиттєвих орієнтацій, психологічного благополуччя), що забезпечує варіативність поведінкового репер-

туару жінок у важких ситуаціях повсякденної діяльності. Розроблена програма буде розрахована на 16 практичних занять, розбитих на 5 розділів, які доповнюють один одного. Кожне заняття – 4 академічні години з періодичністю раз на тиждень. Програма психотерапії передбачає послідовне проходження взаємозалежних етапів: мотиваційно-орієнтувального, корекційно-розвивального й оціночного (заклучний) етапів. Після проведення програми планується розроблення методичних рекомендацій для успішного її впровадження в роботу практичних психологів із жінками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бантишева О.О. Психологічні особливості емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2017. 20 с.
2. Віктимність як предмет психологічного аналізу / Н.Ю. Волянчук та ін. *Вісник післядипломної освіти*. 2009. Вип. 11 (2). С. 62–70. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpo_2009_11\(2\)_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpo_2009_11(2)_10).
3. Гарькавець С.О. Психологія підліткової віктимності : монографія. Луганськ : Ноулджд, 2013. 175 с.
4. Бовть О.Б. Віктимна поведінка як психологічна проблема. *Соціальна психологія*. 2004. № 4 (6). С. 14–22.
5. Філімонов В.О. Віктимна поведінка жінок (кримінологічний аспект). *Соціально-гуманітарний вісник*. 2022. Вип. 39. С. 41–42.
6. Черемшинська Н.М. Особливості подолання віктимної поведінки жінок методом символдрами. URL: <http://medpsychology.pp.ua/viktyмна-povedinka-zhinok> (дата звернення: 14.02.2023).
7. Гандзілевська Г.Б. Психологічне осмислення травматичного досвіду особистості крізь призму життєвого сценарію: гештальт-терапевтичний підхід. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Психологія». 2016. Вип. 3. С. 27–38.
8. Христенко В.Є. Психологія жертви. Харків : Консум, 2001. 214 с.
9. Чеханюк Л.В. Віктимна поведінка жінок у механізмі насильницького злочину. *Правовий статус людини в умовах сучасного державотворення* : матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Тернопіль, 2008. С. 17–20.
10. Бистров А.Є. Особливості віктимної поведінки розумово відсталих підлітків : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.08. Київ, 2019. 227 с.